

ENEA HODOS IN ROMANIAN CULTURE

Dorina Chiș-Toia

Assoc., Prof., PhD, "Eftimie Murgu" University of Reșița

Abstract: Among the personalities of the Banat culture, the place of Enea Hodos, a philologist, a folklorist, a literary historian, a publicist, a pedagogue, an editor, is the place of honor. Even though today his name is in a shadow, those concerned with Banat culture have the obligation to bring it back to the attention of contemporaries, because his works are still landmarks in many fields. We will present some aspects that prove the great value of this personality that deserves recognition at the level of national culture.

Keywords: philologist, folklorist, pedagogue, literary historian, culture

Enea Hodoș s-a născut în 31 decembrie 1858, la Roșia Montană, fiind primul fiu al lui Iosif Hodoș, doctor în drept, cu studii la Viena și Padova, deputat în Parlamentul de la Budapesta și membru fondator al Academiei Române¹. Ion Breazu² îi consacră acestuia un articol, *Iosif Hodoș*, în revista „Transilvania”³.

Enea Hodoș și-a făcut studiile primare și secundare la Roșia Montană, Baia de Criș, Brad, Brașov, Blaj; medicină (studii neterminate la Viena), litere și filozofie la Viena și Budapesta. A fost învățător la Școala Civilă de Fete a Astei (Sibiu), profesor la Institutul Pedagogic din Caransebeș, apoi la Sighet; membru la „Telegraful român”; membru corespondent al Academiei Române⁴.

Spirit enciclopedic, Enea Hodoș a avut preocupări în diferite domenii, cel mai des amintit fiind folclorul. În acest sens, merită subliniat faptul că odată ajuns la Caransebeș, ca profesor la Institutul pedagogic-teologic, începe culegerea de folclor bănățean prin intermediul elevilor și al colegilor de cancelarie, material ce va fi publicat în volumele *Poezii populare din Bănat*, 1892, *Cîntece cătănești*, 1893, reeditat în 1898, când apare și volumul *Cîntece bănățene*. Această realitate este adusă la cunoștința publicului cititor în *Prefața* culegerii din 1892: „Cartea de față cuprinde poezii adunate în mai multe comune din Bănatul timișan. Între anii 1899 și 1892, pe timpul vacanțelor, parte din tinerimea Institutului

¹ Virgiliu Florea, *Folcloristul Enea Hodoș. 50 de ani de la moarte*, Cluj Napoca, Transilvania Press, 1995, p. 9 apud Marcu Mihail Deleanu, *Izvoare și preocupări dialectale în Banat*, Vol. I. *Restituiri*, Timișoara, Editura David Press Print, 2012, p. 170.

² Nr. 7/1941, p. 72 (510)

³ „La 1871 a scris celebra carte, pentru vremea ei, *Românii și constituțiunile Transilvaniei*, iar ca membru al Academiei a tradus pe Dimitrie Cantemir. A colaborat la multe din ziarele și revistele ardelene ale vremii, cu un scris clar, sprinten și bine informat. Și a fost mai ales un bun orator, unul din cei mai buni pe care i-au avut Românii ardeleni. [...] La Sibiu, în 1879, cu prilejul unei manifestații de simpatie pentru o delegație care dusesese la Viena un protest împotriva maghiarizării școlilor românești: «Oricare ar fi rezultatul misiunii din care vă reîntoarceți, noi vom zice și zicem: Aici suntem, aici stăm! Vom merge pe calea civilizațiunii, vom cultiva limba noastră, vom propaga cultul religios, vom ținea sus și tare la patria și pământul nostru; ne vom pune pe lucru, ca elementul român să prindă rădăcini în toate ramurile de viață publică, socială, arte, industrie și comerț; să prindă rădăcină care să nu o poată zgudui nici vijeliile timpului și nici eternitatea veacurilor. Astfel vom da împăratului cele ce sunt ale împăratului, lui Dumnezeu cele ce sunt ale lui Dumnezeu și nouă cele ce sunt ale noastre...»”

⁴ Academia Română – Filiala Timișoara, Institutul de Studii Banatice „Titu Maiorescu”, Societatea Enciclopedică a Banatului, *Enciclopedia Banatului. Literatura*, Timișoara, Editura David Press Print, 2015, p. 357.

pedagogic-teologic din Caransebeș a cules, la stăruințele subsemnatului, un număr considerabil, mai mult de două mii de cîntece populare, lirice și epice, auzite pe-acasă dela țărance, dela țărani, dela militari, și cîteva puține din gura lăutarilor. Am ales din cîntecele lirice pe acele, care le-am crezut mai importante, fie din punct de vedere al poeziei, fie din punct de vedere al graiului, și le dau astăzi publicului cetitor așa cum le-am primit: dela trecerea ce o vor întîmpina atîrnă continuarea publicațiunii”.

Partea a doua a acestei prefete cuprinde o analiză din punct de vedere gramatical (mai ales *fonetic*, spune Hodoș) a *graiului țaranului din Bănat*⁵, fiind evidențiate 24 de trăsături ale acestuia și exemple de cîntece bănățene scrise „așa cum se zic”⁶.

Hodoș menționează la începutul studiului că „o parte din însușirile acestui grai le găsim în graiul ardelean, sau în cel moldovean, ba chiar în cel macedo-român; altele sunt ale sale particulare”, urmînd ca apoi s-o indice, între însușiri, pe cea mai „distinctivă”: păstrarea lui *n* între două vocale: „În Bănat nu se zice altfel decît: *viñe* (pentru vie de struguri), *călcîni*, *întîni*, *cuñi*, *căpătîni*, *gutîni*, tot așa în cîteva comune se zice *făñină* pentru *făină* s. *fărină*. La verbe asemenea este păstrat sunetul *ñ*, d.e.: *tu rămăñi*, *țîni* (dela *a ținea*), *viñi*, *spuñi*, *a încuñă*, *a descuñă*, *am descuñat* etc. Pentru sufixul augmentativ *oi* și *oaie* există numai *oñi* și *oañe*: *pietroñi*, *pietroñe*; suf. *oañe* mai adese e neaugmentativ, p.e. *ursoañe*, *vulpoañe*, *lupoañe*, *iepuoañe*; același sufix *oañe* formează nume proprii feminine derivate din masculine, din *Popescu* se face *Popescoañe* (nevasta lui Popescu), *Bibescoañe*, *Zabercoañă*, *Gruescoañe*.” Sunt prezentate alte aspecte de natură fonetică: păstrarea lui *dz*<*d+e*, *i* în cuvinte moștenite din latină, pronunțarea *ș* ca *s* în cîteva sate, pronunțarea *ce*, *ci*, *ge* (*dje*), *gi* a consoanelor *t*, *d* urmate de *e* sau *i*.

În ceea ce privește *morfologia*, remarcă formele de singular *ñauă* (*neauă*), *stauă*, *cățauă*, *măsauă*, paradigmele verbului *a fi* la diverse moduri și timpuri („*io mis*, *tu iești*, *iel îi*, *noi ñis*, *voi vis*, *iei îs* și *iei iăst*, acest din urmă numai ca verb predicativ. Exemple: *io mis bănățan* și *noi ñis bănățeni*, *voi vis dîn țară* ș.a. Se mai zice și: *noi ñisăm* și *voi visăț* în unele locuri.”), imperativul cu *-areț*, optativul prezent („se conjugă în com. Vărădia și Pătaș, după cum mi se comunică de elevi d’acolo, în modul următor: *io reaș veñi*, *tu reai veñi*, *iel ar veñi*” ș.a.).

Sunt prezentate și „probe de cîntece bănățene scrise așa cum se zic: Firișiel dă cîñepă,/Să viñi, bage, sîmbătă,/Că mă gășăsci sîngură,/Sîngură închisă ’n casă/Cu coace albe pră masă/Cu ochi ñegri pră fereastră/Ochii-s ñegri ca ñeghina,/Gura-i dulșie ca zmochina!”

Volumul *Cîntece bănățene* (Caransebeș, 1898) se deschide *Cu un răspuns dlui Dr. Gustav Weigand*. Acesta din urmă amintise, laudativ, culegerea de folclor a lui Enea Hodoș din 1892, în volumul *Der Banater Dialekt*, adăugînd însă și critici la partea de lingvistică, critici care l-au nemulțumit pe profesorul din Caransebeș, determinîndu-l să-i răspundă⁷. De

⁵ Textul a apărut mai întîi în „Foia diecesană”, nr. 44/1892, p. 3-5. A fost reprodus integral, de B. P. Hasdeu, în *Românii bănățeni din punctul de vedere al conservatorismului dialectal și teritorial*, 1896, nu doar în *Etymologicum Magnum Romaniae*, cf. M. M. Deleanu, op. cit., p. 173.

⁶ În lucrarea *Dialectologie română*, București, Editura didactică și pedagogică, 1977, p. 145, la nota 1 se menționează: „Principalele particularități ale subdialectului bănățean au fost relevate încă de la sfîrșitul secolului trecut. Una dintre cele mai vechi descrieri ale acestui subdialect aparține lui Enea Hodoș (1892)”. Romulus Todoran precizează că „Enea Hodoș conturează, cu mai multă precizie decît o făcuse E. Picot fizionomia «graiului» bănățean.” (*Contribuții la studiul limbii române*, Cluj Napoca, Editura Clusium, 1998, p. 35 apud M.M. Deleanu, op. cit., p. 176).

⁷ Un studiu amănunțit al acestui răspuns a publicat Marcu Mihail Deleanu în vol. *Gustav Weigand și bănățenii*, Reșița, Editura TIM, 2005, p. 83-89: „Profesorul caransebeșean face cîteva reproșuri generale și mai multe observații punctuale referitoare la modul cum a interpretat Weigand studiul său și apoi la monografia dialectală a neamțului. Ironic și la obiect, Enea Hodoș polemizează de la egal la egal cu învățatul german, simțindu-se, chiar dacă nu e bănățean, mai îndreptățit decît un străin de limbă să scrie despre graiurile din Banat. Fără atac

exemplu, Enea Hodoș răspunde obiecțiilor că a cules folclorul cu elevi știutori de carte și că, personal, nu are o formație de fonetician astfel: „Domnul Weigand iarăși greșește. După d-sa, două scăderi caracterizează descrierea ce am făcut despre graiul bănățean; întâia, că oamenii care mi-au adunat materialul, mai ales elevii din Inst. Pedagogic, știau prea multă carte (aferim!) și nu puteau vorbi nepreocupați; a doua, că dl Hodoș n'are deprindere fonetică pentru a transcrie destul de exact, drept dovadă este faptul că el, adică dl Hodoș, fiindcă este din Ardeal, «nu știe să facă nici măcar deosebirea dintre ș și și, ceea ce e tare important pentru bănățean». răspund la amândouă: Dl Weigand n'are idee ce fel de cunoștințe de limbă aduc elevii la intrarea lor în Institutul nostru pedagogic. Idee n'are că toți elevii noștri vin d'acasă cu pronunțarea satului lor, și că nici după trei și patru ani de școală nu poți să-i faci să uite cum rostesc vorbele părinții, rudeniile și ceilalți oameni din sat. Multe generațiuni vor trece pînă ce oamenii să vor lăpăda de felul provincial al graiului lor, dacă peste tot să vor putea lăpăda vreodată»⁸.

Volumul include poezii populare culese din mai multe localități, clasificate în: *De dragoste și de jale* (Frunză verde lemn sucit/Măi neico, tu ai gîndit/Că io beau apă din tău/Ș'oi muri de dragul tău/Dar io beau apă din vale./Nu-mi pasă d'a dumitale;/Pîn' acuma mi-a păsut/Că minte n-am prea avut./Dar acum minte-mi vine/Și mă las, neico, de tine;/Că tu, neico, ai gîndit/Că sunt floare de găsit;/Dar sunt floarea florilor/Și dragă feciorilor.), *Vesele, glumețe, satirice* (Frunză verde de măr dulce./Am o mîndră ca o cruce/Și la lucru n-o pot duce./Dimineața-i roua rece./Amânat se nădușește/Și mîndruții nu-i priește./Mîndra pleca la fîntînă/O mușca musca de mână/Și mâna i se umfla/De lucru se dolăsa/Și la umbră se culca), *Cătănești* (Cîntă cucu-n vîrf de șură./Merg feciorii la măsură./Mierla cîntă, cucul cucă./Toți feciorii stau de ducă./Haideți mîndre să jurăm./Pe feciori să nu-i lăsăm./Că dacă noi i-om lăsa./Cu cine om rămînea...), *Diverse* (Pițigaîne, gaîne?Ce ai în copane?/Făina puilor./Unde-s puii?/Sus pe creangă./Unde-i creanga?/A ars-o focul./Unde-i focul?/L-a stîns ploaea./Unde-i ploaea?/A beut-o boul./Unde-i boul?/L-a mîncat lupul./Unde-i lupul?/L-a pușcat Matei/Cu pușcă de tei. *Selbăgel*. – Copiii stau în cerc și se prind cu două degete de dosul mîinii și, mișcînd șirul de mîni pe tact în sus și în jos rostesc cu toții versurile acestea.)

Mai rar sau chiar deloc menționată este lucrarea *Mic dicționar pentru școale și particulari : cuprinde peste 15 mii de neologisme, cuvinte străine, unele provincialisme, arhaisme ș.a. / de E. Hodoș. Ediția 1, Sibiu, Tipografia Arhidiecezană, [1929], avînd 216 pagini*⁹. În cuvîntul *Cătră cititori*, autorul justifică necesitatea apariției unei asemenea lucrări. Mai întîi este vorba despre procesul firesc de îmbogățire a limbii române, „după pilda altor limbi”, despre „chemarea la viață a unor cuvinte uitate” și „încetățenirea de provincialisme cărora scriitorii le acordă răvașul de drum pe tărîmul limbii literare”. Apoi, Enea Hodoș amintește dificultatea pe care o întîmpină cititorii, fie ei din provinciile alipite României vechi, fie tinerimea școlară, țărănimea, atunci cînd citesc operele „scriitorilor noștri, vechi și noi, prozatori și poeți, făuritori de limbă nouă românească”. Însă argumentul cel mai puternic îl reprezintă dorința sa de a contribui „după puteri la înfăptuirea unității naționale culturale și la unificarea limbii”¹⁰.

Dicționarul cuprinde, după spusele autorului, „tălmăciri, scurte și precise, de neologisme, chiar dacă multe din ele au încetat d-a fi neologisme; de vorbe și locuții străine și de cîteva arhaisme și provincialisme, arătînd cuvintele ce le-ar putea înlocui”.

propriu-zis la persoană, Hodoș lansează cîteva aluzii la subvenția primită de Weigand, la metoda expeditivă de cercetare și, nu în ultimul rînd, la primirea *cu alai* și *cu bancheturi* a «ilustrului» *oaspe și filoromân*”.

⁸ Marcu Mihail Deleanu, *Izvoare și preocupări dialectale în Banat*, vol. II. *Crestomație*, Timișoara, Editura David Press Print, 2012, p. 162.

⁹ Pentru informații mai detaliate, a se vedea Dorina Chiș-Toia, *Un dicționar mai puțin cunoscut*, Timișoara, „Philologica banatica”, nr. 1/2019.

¹⁰ p. 3-4.

Cuvintele sunt accentuate corespunzător, explicate (acolo unde e cazul sunt oferite mai multe sensuri), le este precizată pronunția (în cazul unor neologisme). În finalul dicționarului apare un Adaos în care sunt inserate și câteva expresii franțuzești sau de origine latină.

Continuând tradiția marilor dascăli români, în general, și a celor bănațeni¹¹, în special, a publicat o serie de manuale¹²: *Manual de istoria literaturii române*, Caransebeș, Editura „Foi diecesane”, 1893; *Întîia carte de scriere și cetire*, Caransebeș, Editura și Tiparul Tipografiei și Librăriei Diecesane, 1894; *Manual de limba română. Gramatica și carte de cetire*, Caransebeș, Tiparul Tipografiei Diecezane, 1900; *Manual de limba română. Gramatica și carte de cetire pentru preparandii, școalele medii și civile*, Caransebeș, Tipografia diecezană, 1900; *Manual de limba română. Elemente de istoria literaturii*, Caransebeș, Tipografia diecezană, 1901; *Manual de limba română. Elemente de stilistică și poetică și carte de cetire*, Caransebeș, Tipografia diecezană, 1902.

Merită semnalată reeditarea, în 2013¹³, a lucrării *Manual de limba română. Elemente de istoria literaturii*, apărut în 1912. Prima parte a manualului este consacrată literaturii populare. Clasificînd-o, stabilește ca primă categorie *Literatura populară nescrisă* (cîntecele bătrînești, doinele și horele, descîntecele, bocetele, orațiile, proverbele, zicătorile, ghicitorile, frînturile de limbă, snoavele, basmele). Caracterizînd literatura populară nescrisă, Enea Hodoș este de părere că aceasta „ne dă forma pentru o limbă națională, bogată în expresiuni și ziceri frumoase. Literatura nescrisă, care trece prin grai viu de la o generație la alta, ne mai dă și altceva: ne arată notele caracteristice ale poporului [...]: 1. Sentimentul religios creștinesc; 2. Credința în viața după moarte și în judecată; 3. Poporul crede că va fi răsplătit în viața de apoi cu bine și cu rău, după cum i-au fost faptele în viața pămîntească, bune ori rele. Ba, cîteodată, răsplata urmează și aici pe pămînt; 4. O caracteristică însemnată este dorul de locul nașterii, de sat și durerea ce o simte țăranul în străini; 5. Asemenea pronunțate găsim următoarele sentimente: cinstea și iubirea de părinți, iubirea de frați și de surori; 6. Iubirea de copii; 7. Sentimentul de recunoștință; 8. Altă caracteristică este ospitalitatea. Lipsa ei este socotită o mare greșeală; 9. Gluma și satira sunt caracteristicile așa numitelor strigături, chiuituri sau hore, care se zic de lăutari ori de jucători (- Frunză verde viorea, /Ia tu, june, fata mea, /Că-ți dau șase vaci cu ea! /Să-mi dai șasă și mai șasă, /Fata ta nu-mi trăbă-n casă /Cîntă cocoșu la ușă /Fata ta doarme-n cenușă; /Cîntă cocoșu-n gunoi /Fata ta doarme-n război.)”.

În categoria *Literaturii populare scrise* sunt incluse *cîntece de Crăciun și cărți populare* (Alexandria, Varlaam și Ioasaf, Halimaua, Ghenoveva, Tilu Buh-ogîndă, Nastratin Hoge, Leonat și Dorofata, Arghir și Elena). Literatura cultă are mai multe genuri. Cele principale sunt: 1. Literatura poezilor, ca versificatori și ca prozatori (Mihail Halici, Dosoftei, Miron Costin); 2. Literatura scriitorilor bisericești. Aici „referirile se fac la literatura manuscriselor și cea tipărită, la traduceri de catehisme, psaltiri, evanghelii, cazanii și alte lucrări bisericești, se pornește de la textele maramureșene și se oprește la Viața lui Șaguna, scrisă de episcopul Caransebeșului, Nicolae Popea. Nu le acordă vreo importanță din perspectiva literară, dar le recunoaște calitatea de a oferi material pentru a studia «dezvoltarea istorică a limbii»”¹⁴; 3. Literatura cronicarilor și istoricilor. Pentru această categorie, Hodoș face referiri la documente istorice Hurmuzachi, lucrarea lui Al. Philippide, *Istoria limbei și*

¹¹ Pe lângă Creangă și Slavici, să-i amintim, în Banat, pe Paul Iorgovici, Constantin Diaconovici Loga, Damaschin Bojincă, George Cătană etc.

¹² Vasile Petrica, *Institutul teologic diecezan ortodox român Caransebeș (1865-1927)*, Caransebeș, Editura Episcopiei Caransebeșului, 2005, p. 210-211.

¹³ Ediție îngrijită și tabel cronologic de Liana Ștefan. *Introducere* de Virgil Vintilescu, Timișoara, Editura David Press Print.

¹⁴ Virgil Vintilescu, *Studiu introductiv la Enea Hodoș, Manual de limba română. Elemente de istoria literaturii*, Timișoara, Editura David Press Print, 2013, p. 20.

literaturii române, 1888, cronicile și articolele publicate de Mihail Kogălniceanu, biografia lui Nicolae Bălcescu scrisă de Grigore Tocilescu; 4. Literatura gramaticilor. În acest capitol, profesorul bănățean se referă la *Originea și formarea limbii*: „Din limba latină s-a născut limba română. Și adică: Limba română s-a format din limba latină poporană vorbită de coloniștii aduși din Italia, Hispania, Galia, Azia mică și Siria de împăratul Traian în Dacia la începutul veacului al doilea d. Cr. [...] Românii, veniți în atingere cu multe popoare, au împrumutat de la unele dintr-însele elemente gramaticale, îndeosebi elemente lexicale. Cele mai multe le-au împrumutat de la slavi; câteva de la turci, unguri, greci și albanezi”; *Cele mai vechi urme de limba latină poporană în Dacia*; informațiile despre *Dialectele limbii române* sunt bazate pe cele din *Istoria literaturii* a lui Ion Nădejde¹⁵; *Alfabetul chirilic și alfabetul latin, Etimologiști și fonetiști*, urmate de *Note biografice despre gramatici*, avându-i în vedere și pe bănățenii Paul Iorgovici și Simeon Manguică.

Dar Enea Hodoș a scris și povești. Unul dintre volume, *Frumoasa din nor și alte povești*¹⁶ cuprinde 12 povești și un *Adaos* constituit din câteva doine. La sfârșitul volumului, autorul mărturisește: „Subiectele acestor povești au fost auzite unele din gura poporului bănățean, altele dela bunica mea Carolina Balint în Roșia Abrudului”¹⁷.

Schițe umoristice este titlul volumului apărut în 1897¹⁸, care include zece schițe, unde sunt surprinse o serie de aspecte specifice sfârșitului secolului al XIX-lea.

Pentru că vorbind despre Enea Hodoș vorbim de profesorul Enea Hodoș, trebuie să amintim cele trei povestiri cuprinse în volumul *Convorbiri pedagogice*¹⁹: *Copilul mizeriei*, *Amintiri*, *Însușirile unui bun director*. Fiecare dintre ele aduce în atenția cititorului realități ale școlii românești din secolul al XIX-lea.

Am prezentat succint câteva aspecte din activitatea unuia dintre reprezentanții culturii bănățene care, „crescut în cultul învățării”, a contribuit, prin lucrările publicate, la cunoașterea și promovarea folclorului bănățean, la dezvoltarea învățămîntului și a limbii române în această parte de țară.

BIBLIOGRAPHY

Academia Română – Filiala Timișoara, Institutul de Studii Banatice „Titu Maiorescu”, Societatea Enciclopedică a Banatului, *Enciclopedia Banatului. Literatura*, Timișoara, Editura David Press Print, 2015.

Caragiu-Marioțeanu, Matilda, Ștefan Giosu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Romulus Todoran, *Dialectologie română*, București, Editura didactică și pedagogică, 1977.

Chiș-Toia, Dorina, *Un dicționar mai puțin cunoscut*, Timișoara, „Philologica banatica”, nr. 1/2019.

Deleanu, Marcu Mihail, *Gustav Weigand și bănățenii*, Reșița, Editura TIM, 2005.

Deleanu, Marcu Mihail, *Izvoare și preocupări dialectale în Banat*, vol. I. *Restituiri*, Timișoara, Editura David Press Print, 2012.

Deleanu, Marcu Mihail, *Izvoare și preocupări dialectale în Banat*, vol. II. *Crestomație*, Timișoara, Editura David Press Print, 2012.

Hodoș, Enea, *Convorbiri pedagogice*, Caransebeș, Tipografia diecezană, 1898.

Hodoș, Enea, *Cîntece bănățene*, Caransebeș, Tipografia diecezană, 1898.

Hodoș, Enea, *Frumoasa din nor și alte povești*, Oravița, Tipografia Felix Weiss, 1927.

¹⁵ *Ibidem*, p. 21.

¹⁶ Oravița, Tipografia Felix Weiss, 1927.

¹⁷ P. 189.

¹⁸ Caransebeș, Tipografia diecezană.

¹⁹ Caransebeș, Tipografia diecezană, 1898.

Hodoș, Enea, *Manual de limba română. Elemente de istoria literaturii*, Timișoara, Editura David Press Print, 2013. Ediție îngrijită și tabel cronologic de Liana Ștefan. *Introducere* de Virgil Vintilescu, Timișoara, Editura David Press Print.

Hodoș, Enea, *Schițe umoristice*, Caransebeș, Tipografia diecezană, 1897.

Petrica, Vasile, *Institutul teologic diecezan ortodox român Caransebeș (1865-1927)*, Caransebeș, Editura Episcopiei Caransebeșului, 2005.

„Transilvania”, Nr. 7/1941.